

УДК82.091

З.ҚАБДОЛОВТЫҢ А.ҚҰНАНБАЕВ ЖӘНЕ М.ӘУЕЗОВ МҰРАЛАРЫНА ҚАТЫСТЫ ҒЫЛЫМИ ОЙ-ТҰЖЫРЫМДАРЫ

Сейсембай Г.А.,
аға оқытушы, қазақ тілі мен
әдебиеті кафедрасы,
Ерманова С.Б.,
магистр, қазақ тілі мен
әдебиеті кафедрасы,
ҚМПИ, Қостанай, Қазақстан

Аннотация

Бұл мақалада әдебиеттану ғылымы саласындағы көрнекті тұлғалардың бірі - академик Зейнолла Қабдоловтың әдебиеттануға қатысты зерттеулері қарастырылды. Оның ішінде абайтану, мұхтартану ғылымдары саласындағы зерттеулерін саралау мақсат етілді. Ғалымның әр жылдардағы зерттеу еңбектерінен ұлы Абай, М.Әуезов шығармашылығы хақындағы теориялық, сыншылдық, танымдық тұжырымдары жүйеленіп, талданды.

Аннотация

В данной статье рассматриваются исследовательские мысли по литературоведению одного из выдающихся ученых казахской литературоведческой науки – академика З.Кабдолова. Была поставлена цель изучить результаты его исследовательской работы в сфере абаеведения и мукhtarоведения. В статье анализируются исследовательские концепции ученого, написанные в разные годы.

Abstract

In this article are considered the research thoughts on literary criticism of one of the most outstanding scientist of the Kazakh literary science – the academician Z.Kabdolov. The object to study results of his research work on the sphere of an abai criticism and mukhtar criticism has been set. In article are analyzed research concepts of the scientist written in different years.

Түйінді сөздер: әдебиеттану, әдебиет тарихы, әдебиет теориясы, сыншы, поэзия.

Ключевые слова: литературоведение, история литературы, теория литературы, критик, поэзия.

Key words: literary criticism, history of literature, theory of literature, critic, poetry.

1. Кіріспе.

Бүгінде қазақ әдебиеттануы – көркем сөздің қандай күрделі проблемасын болса да жоғары теориялық деңгейде зерттей алатын толымды ғылым. Аленді әдебиеттану ғылымы саласында халықтың рухани игілігі үшін тынымсыз тер төгіп, ел-жұртына еңбек сіңірген көрнекті тұлғалардың бірі – академик Зейнолла Қабдолов.

Зейнолла Қабдолов – әдебиеттану ғылымының теориясымен тарихы, сынысалаларын терең зерттеген дарынды ғалым. Қазақ әдебиетінің алып бәйтерегіне айналып, мәуежайлы талант-жігерін туған әдебиеттің өркендеуіне арнады. Академик З.Қабдолов – әдебиет теориясы, тарихы, сынысаласында іргелі зерттеулер жазып қалдырған, әдебиеттану ғылымын дамытқан дарын иесі.

Төл әдебиетіміздің тарихы мен теориясы төңірегінде атқарылар істердің басы-қасында жүрді. Ғалым З.Қабдолов өзінің ширек ғасырдан астам зерттеушілік қызметінде сан алуан мәселеге арнап көптеген ғылыми еңбектер жазды.

«Сыншы – қалың оқырманның өскелең талабымен талғамының жаршысы, әдеби құбылысты жалпы мемлекеттік мүдде тұрғысынан пайымдайтын қоғамдық ой- пікірдің озғын өкілі», - дейді З. Қабдолов.

Өзінің шығармашылық жолын публицистикадан, поэзиядан бастап, прозаға ауысқан, кейіннен әдебиеттану ғылымының теориясын түпкілікті зерттеген З. Қабдолов әдебиеттің сыныменде үзбей айналысты. Оның сыни-зерттеу мақалалары негізінен "Жебе"(1977), "Арна"(1988), "Көзқарас"(1996) атты жинақтарына енген. "Жанрсыры"(А.,1964) "Мұхтар Әуезов және оның әсемдік әлемі"(А., 1986) " Сөз өнері"(А., 1972, 1982, 1992) атты көлемді зерттеу еңбектерініңде сыншылық сипаты айқын. "Менің Әуезовім" (А.,1977) атты роман-эссесі ұлы жазушының шығармашылық болмысы алдындағы толғанысы іспеттес.

З.Қабдоловтың әдеби сыншылық қызметінің аясы кең. Ол жиырмасыншы ғасырдағы қазақ прозасымен поэзиясын жіті қадағалап отырды, оның жылт еткен жаңалықтарын көребіліп, оған әдебиетші қауым назарын аударған сын мақалалары баспасөз беттерінде жарияланып жатты. Жанрлық жағынан келгенде З.Қабдолов мақала, шығармашылық портрет, рецензия, заметка жанрларында жиірек жазғандығы байқалады. Бұлайша жіктеудің өзінде шартты. Көп реттерде оның мақалаларының жанрлық жігін ажыратудың өзі де қиын.

«Нағыз ғалым – ұлттық парасат әлеміндегі әрі айдынды, әрі айбынды тұлға, ірі де іргелі қайраткер, істесе қолынан, сөйлесе тілінен келетін от жігерлі озат ойшыл, халқының мейірі мен мақтанышы болғандай асыл азамат» деген екен ғалымдық хақында З.Қабдолов.

З.Қабдоловты ғылымға алып келген – Мұхтар Әуезов болған. “Ұлы ұстаз бізге университет қабырғасында “Абайтанудан” дәріс оқып, Ахаңша айтқанда, қазақтың бас ақынының лирикалық өлеңдерін талдап танытқан. Одан әрі мен университет бітірерде профессор Әуезовтің ұсынуымен және ғылыми жетекшілігімен дәл осы тақырыпқа диплом жұмысын жазып қорғадым”, – дейді ғалым өзі бұл турасында. [З.Қабдолов.Көзқарас.А.,1996, 18-бет].

2. Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысын орындау барысында ғылыми пікірлерді жүйелеу, салыстыру, әдеби-теориялық талдау әдістері қолданылды. З.Қабдоловтың Абай, М.Әуезов шығармашылығына қатысты берілген ғылыми ой-тұжырымдары жинақталып, жүйеге түсірілді.

Қазір автордың Абай турасындағы екі зерттеуі жарияланып жүр. Оның бірі 1950 жылы жазылған “Абайдың ақындығы” да, екіншісі – 1950-1955 жылдары деп көрсетілген “Абайдың лирикасы”. Негізінен, екеуі – бір еңбек. Айырмасы- алғашқысы көлемді де, соңғысы-қысқарған түрі; “Абайдың ақындығында” жазушы шығармашылығы тұтас қарастырылса, кейінгі нұсқасында тек ақынның лирикасы ғана сөз болған. Автор өзінің диплом жұмысы ретінде жазылған еңбегіне 45 жылдан соң қайта оралып, жаңа тәуелсіз заманның ой елегінен өткізеді.

3. Талқылау.

Ғалым алдымен Абайдың қазақ әдебиетінде алатын орнын анықтап алады: “Алдымен, Абай-ақын. Бұл аз, ақындардың ақыны! Ахмет Байтұрсынов қазақта Абайға дейін мұндай ақын болған жоқ деп дәл айтқан. Бірақ, бұл да аз, қазақта Абайдан кейін де мұндай ақын болған жоқ және болмайды да... Абай – ақын. Ақын болғанда бүгін бір халықтың ұлттық мәдениетінің мәңгіліке мерейі, әдебиетінің асқар шыңы болған кемеңгер, классик ақын” [З.Қабдолов. Көзқарас. А., 1996, 19-бет]. Автор Абайды қазақ әдебиетіндегі “бұл – ғажайып құбылыс” санайды.

Баламен тіл табу үшін балаша сөйлеуге тура келетіндігі сияқты ақынды түсіну үшін ақынжанды болып, ақынша сөйлеу керек. Ғалым да Абай лирикасын талдау барысында ақындық кейіпке түсіп, ақынша тебіреніп, ақынша толғанады. Абай өлең сөзбен жырлап отырса, З.Қабдоловта сол тақырыпты қара сөзбен жырлап отырғандай әсер береді.

Автор “Абайдың табиғат лирикасын оқығанда, оқырманның көз алдына құлазыған сары белдері сұлқ түсіп, сұлап жатқан шетсіз, шексіз мың даланың жалаң көріністері ғана жайылмайды, даладағы өзгеше өмір қайталанбай түр-тұрпатымен, сыр-сиптымен тұтас суреттеледі” [З.Қабдолов. Көзқарас. А., 1996, 33-бет] – деп жазады.

“Абайдың лирикасы” тақырып ауқымымен ғана шектелсе, “Абайдың” ақындығына, аудармаларына, поэмаларының ішінде “Ескендірге”, “Қара сөздеріне” тоқталған. Абай аудармаларының қазақ поэзиясына әкелген жаңалықтарына назар аударады. “Ескендір” “қазақ жазба әдебиеті тарихында тұңғыш рет сюжетті поэма” дей отырып, осы жанрдың іргетасын қалаған туынды ретінде жан-жақты талдаулар жасайды. Абайдың қара сөздерін “өз дәуірінің ақиқат шындығынан туған, танымдық, эстетикалық, тәрбиелік мәні зор шығармалар” [З.Қабдолов. Арна, 1988, 40-бет].- деп біледі.

З.Қабдолов Абай поэзиясының тіл өрнегін аса жоғары бағалайды: “Былай: орыстың әдеби тілін дамытуда Пушкиннің орны қандай болса, қазақтың әдеби тілін дамытуда Абайдың рөлі де сондай”; “Абай тілі – бай тіл. Ал байлықтың бір алуаны суреткер палитрасында ұланғайыр ажарлауда, құбылтуда, айшықтауда жатыр” [З.Қабдолов. Арна, 1988, 40-41 беттер]. Осы ойларын мысалдар “Қайғы – қыс, жүзің – жаз”; “Сен – жаралы жолбарыс ең, Мен – киіктің лағы ем”; “Арыстанның жалындай бұйра толқын, Айдаһардай бүктеліп, жүз толғанып”; “Кәрі Каспий қаракөк көзін ашты., жылы жүзбен Терекке амандасты”; т.б) келтіре отырып, нақтылай түседі. “Абайдың шеберлігі әр сөздің орнын табуында; ал орнын тапса, ойнамайтын сөз жоқ”; “...мазмұны мен пішіні де, өлшемі мен өрімі де, тіпті ырғағы мен ұйқасы да жаңа оннан аса өлең түрін қосты.” [З.Қабдолов. Арна, 1988, 42-бет] – деп, оның ақындық қуатының жаңашыл қырларын аша түседі.

Зерттеушінің Абай поэзиясының қадір-қасиеті жайлы ой-пікірлері төмендегіше түйінделген:

- біріншіден, “ ол орыс мәдениетінің қазақ даласындағы жаршысы болды да, өз халқын сол ұлы халықпен шынайы достыққа шақырды”.

- екіншіден, “бұқарашылдығы”, яғни, онда халық тұрмысының, арман-мұңының шынайы көрініс табуы.

- үшіншіден, өзіне дейін болып көрмеген тың тақырыптарды жыр етіп, оған биік идея, терең мазмұн, тың пішін беруінде; қазақтың әдеби тілін байыта, дамыта қалыптастырып, жаңа жазба әдебиетінің негізін салуында; қазақ поэзиясын сыншыл реализмнің шырқау сатысына көтеруінде болып табылады”. [З.Қабдолов. Арна. 1988, 43-бет].

“Абайдың бір өлеңінде” де ұлы ақын туралы айтылған биік ойларды оқимыз. “Абай – біздің рухани әкеміз”, “...әр қазақ басқаны қойса да, бір ғана Абайды біліп, ең болмаса оның бір өлеңін – “Қалың елім, қазағым, қайран жұртымды” ұғып тереңіне бойлап – түсініп, құранның сөзіндей жаттап алса екен. Жаттап қана қоймай, күнде таңертең ұйқыдан ояна бере дұғадай қайталап, өзінің иманына айналдырса екен. Сонда ол өзіне кез келген пендеде бола бермейтін кереметтей кемел парасат дарытып, өзгелерді де парасатсыздықтан арылтуға қыз-

мет етер еді” [З.Қабдолов.М.Әуезов. А.,1997, 347-бет] – дегенде қазақтың рухани өміріндегі ұлы Абайдың айрықша орнына оқырман назарын аударып отыр.

Алдымен сауал тастап, мақаланы соған берілген жауаптарға құруы З.Қабдолов сыншы жиі қолданатын шығармашылық тәсілдің бірі. "Сонымен лирика дегеніміз не?" "Айталық Абайға дейін немесе Абайдан кейін ақын болмап па? Абай қандай құдірет- қасиетімен ақындардың ақыны бола алады" ("Абай және Әуезов"), "Ең талғампаз суреткерлердің аузымен айтылған осындай орасан биік бағаға "Абай жолы" қандай қасиеттерімен жетті?", "Ал Құнанбай ше?" ("Абай жолы" – халық жолы"), "Содан соң, қисындар дегеніміз не?", "Онда қалайша мінсіз" ("Ахаңның әдеби қисындары"), "Бұл не деген сөз?", "Сондай -ақ, әлгі айтқанымыздай, дені дұрыс өркениетті елдерден бес ғасыр кейін туып, бесігі тербеле бастағанда жөргегінде тұншықтырылған біздің Ояну дәуіріміздің алып тұлғаларының бірі хәм бірегейі Халел Досмұхамедов десек, осы Халел кім еді?" ("Феномен"), "Ал енді талап ете білгендерде талғам, кәдімгі эстетикалық талғам бар ма? Болса қай деңгейде? Өзімізге өзіміз есеп бере аламыз ба? Біз кімбіз осы?!" ("Шеберлер талғамы"), "Неге?", "Енді қайттік?" ("Сәбит Мұқанов- өз дәуірінің айнасы"), " қандай өзгеріс?", "Неге?" ("Тоқсанның толғауы"), "Осы қалай? Осында не сыр бар?", "Неге бұлай?" ("Шоқшашқаншабыт"), "Мұның сыры неде?", "Осы тараума?" ("Ар ісінің азабы"), "Исатайкім?", "Содансоң осы тойды не үшін тойлаймыз?" ("Арыстанеді- ау Исатай") – деген сияқты сауалдар сыншы мақалаларының өнбойына тартылған өзегі дерлік.

Абай туралы “Абай және Әуезов” атты мақаласында одан әрі жалғаса түскен. Ақынжанды ғалымның ұлы ақын жайлы ақжарма ойлары мұнда да ақмүйізді айшықтарымен көз тартады. Әбден ой елегінен өтіп, сұрыпталған кесек-кесек ойлартерендігімен, көркемдігімен өзіне баурап алып, құшағына тарта береді. Мұндағы әрбір сөзді, сөйлемді жай оқи салу мүмкін емес. Оқи отырып, сіз де автормен бірге ұлы ақынның, ұлы жазушының көркемдік әлемінің түпсіз тұңғықтарына бойлайсыз. Шағын ғана мақалада қазақ әдебиетінің екі алып бәйтерегінің ұлылық болмыстары барынша қысқа, барынша нұсқа, барынша дәл, барынша айшықты бедерленген.

Нені айтса да ойланып, толғанып барып сөйлейтін Зейнолла бұл жолы да ұлыларымыз жайлы пікірлер айта біліпті. Мақалаға Н.Погодиннің “Қазақстан үшін Әуезов – екінші Абай” дегенін эпиграфқа ала отырып, осы пікірді одан әрі шебер жалғастырып алып кетеді. “Орыс жазушысының осы теңеуінде үлкен шындық бар: Абай қазақ әдебиетінің ХІХ ғасырдағы шыңы болса, Әуезов –ХХ ғасырдағы заңғар биігі” [З.Қабдолов. Көзқарас, А.,1996, 10-бет] – деген негізгі пікірін бірден жайып салды. Жалпы, З.Қабдоловтың жазу стилінде жалпыдан жекеге қарай, не болмаса, негізгі ой-түйінін тарамдатып әкетіп, сол ойын дәлелдеу – жиі кездесетін тәсілдің бірі. “Абай және Әуезов те осы айшықты ойды айшықтай түсуге құрылған.

“Бұл аз” дейді автор, өйткені, “Абайды бір ғасырға, Әуезовті бір ғасырға ғана теліп, сол, ғасырға ғана шегелеп қалдыруға болмайды. Абай барлық ғасырларда – Абай, Әуезов те солай. Өйткені, Абай өзіне дейінгі күллі қазақ поэзиясының асқар асуы болса, Әуезов – қазақ прозасының асу бермес асқары” [З.Қабдолов. Көзқарас, А.,1996, 11-бет]. Бір ойдан екінші ойды дамыта түсіп, мақала тақырыбының неліктен осылайша қойылғанын, өйткені, “Әуезов-екінші Абай” болғандықтан деп, түсінік бере кетеді. Автордың ойынша, “иісі қазақтың төлқұжатына айналған Абай ақын болса, Әуезов жазушы... Бұлар тіпті қазақ деген атаудың баламасына айналып кеткен”.

З.Қабдолов Абай қандай қасиеттерімен ұлы деген сауалға оның ұлт ақыны болғандығында деп жауап береді. Ал “Ұлт ақыны болу сол ұлттың сөзі ғана емес, өзіне айналу... Абайдың кереметтігі де сондай: қазақтың сөзіне, сөзі арқылы өзіне айналуында... Әр қазақ Абайдың әр сөзінен өзін көреді... Абайдың ұлт ақындығы екені сол өз өлеңдеріндегі ұлттық ерекшеліктердің бүкіл адамзат мәдениетіндегі биікке көтеріліп, бірлікте ұласуында жатыр.” [З.Қабдолов. Көзқарас, А.,1996, 11-бет]. Абайдың мұндай биікке көтерілуін оның өлеңдеріндегі мазмұндық және пішіндік жаңалықтарынан көреді. Абай “қазақтың қара өлеңінің “күпісін”, “шекпенге” ауыстырумен шектелмеген: оған шапан да жапқан. Қамзол да, керек десе-

ніз, тіпті фрак та кигізген... Сөйтіп, қазақ өлеңінің пішінін тотының түгіндей құлпыртқан да сол арқылы қазақы мазмұнын бүкіл адамзаттық кеңістікке шығарған” [З.Қабдолов. Көзқарас, А., 1996, 13-бет].

Абай қазақтың өзіне дейінгі сөз өнерін су жаңа соны арнаға салып, өз кезіндегі өнер атаулының тың биігі сыншыл реализм шоқтығына өрлетіп әкеткен болса, М.Әуезов социалистік реализм әдебиетінің жуық арада асу бермес асқар шыңы болып қалып отыр. Абай қазақ поэзиясының қадым заманнан бері қалыптасқан көне дәстүріне өзінің көл-көсір жаңалығын қосқан новатор-ақын, қазақ өлеңін тотының түгіндей құлпыртып, мазмұн мен пішіннің бұрын-соңды ешкім көріп білмеген көркем келбетіне көшірген ұлы реформатор-ақын болса, М.Әуезов қазақ топырағында бұрын-соңды болмаған жаңа жанрлар туғызып дамытқан және сол жанрларда сөз өнерінің бұрын-соңды болмаған ғаламат үлгілерін сомдап соққан саңлақ суреткер... Қазақ әдебиетінде Мұхтар Әуезовтей тілге бай зергер жазушы бұрын-соңды болған емес десек, бұл қасиеттің түп-төркіні дәл осы шындықта жатыр” [З.Қабдолов. Арна, 1988, 44-45 беттер] Автор сізді қолыңыздан жетелеп, бір кездерде Мұхтар туылып өскен, “Абай жолы” романдарының оқиғалары өткен өлке Шыңғыстауға алып кетеді.

“Сіз кенет әз-ағаның туған топырағын аңсап, Семей астыңыз да, Қарауылдан бірақ шықтыңыз дейік. О, ғажап, төңірегіңіз түгел сыбыр қаға сыр шертіп, ағыл-тегіл ән салып қоя береді. Кәрі Шыңғыстың қара тастарына дейін тіл бітіп, сөйлеп кетеді. Мұхтар бетін жуған қасқат бұлақтар сылқ-сылқ күледі. Кез-келген қалтарыстан қаламгерлік қажырымен ижасалған тірі қаһармандар шыға келетіндей, жан-жағыңызға елең-елең қарайсыз” [З.Қабдолов. Арна, 1988, 46-бет].

Мұхтардың көркем прозасының бастауы болған “Қорғансыздың күні” оқыған адамды, ең алдымен, жиырманың аз-ақ үстіндегі жас жазушының шеберлігі қайран қалдырады, оның сол кездің өзінде Батыс-Шығыс әдебиеттерін біраз шиырлап тастаған білімі мен мәдениеті танылады” [З.Қабдолов. Арна, 1988, 63-бет] – деп бағалайды.

З.Қабдолов Әуезовтің әңгімелері жайлы әңгімелегенде оларды шетінен тізбелеп жатпайды. Теңіз суының дәмін бір тамшысынан-ақ білуге болатыны сияқты, ғалым да оның тұңғыш туындыларының бірі- “Қорғансыздың күні” арқылы-ақ жазушының суреткерлік сипаттамасын дәл бере алған: “Тегінде, шын мәніндегі нағыз үлкен талант өзінің өнер өрісінде жаттығу жасап, онша ұзақ күйбеңдемейтін болса керек. Әуезовтің осынау алғашқы әңгімесінің өзінде өзгеге ұқсамайтын өзіндік мәнер-машығы бар; кібіртіксіз көсіле жөнелген жорға қаламның ізі сайрап жатыр. Мұндағы шұрайлы тіл, шұрайлы стиль, дараланған адам характерлері, нәзік лиризм, терең психологизм нәтижесінде нақты әлеуметтік ортаның айқын сипатын беретін таза, мөлдір шындық Сабит Мұқановтың дәл айтылған тұжырымын сөзсіз растайды: “Қорғансыздың күні” атты алғашқы әңгімесімен Мұхтар шын мағынасындағы европалық прозаның дәрежесіне көтерілді. [З.Қабдолов. Арна, А., 1988, 67-68 беттер] Осы сияқты “Оқыған азамат”, “Қыр әңгімелері”, “Үйлену”, “Ескілік көлеңкесінде”, “Барымта”, “Кінамшыл бойжеткен”, “Қаралы сұлу”, “Жуандық”, т.б әңгімелерінде “Өгейлік, өктемдік құрбаны болған қорғансыздар тағдыры... катал реализм арнасында үлкен суреткерлік күшпен бейнеленеді” – деп, олардағы ортақ қасиеттерді ашып көрсеткен.

Жалпы З.Қабдолов – зерттеушіге алдымен негізгі тұжырымдарын айтып алып, содан кейін барып, ойларын дәйектей түсу тән. М.Әуезовтің бас кітабы “Абай жолы” туралы сөз қозғағанда да оны талдауға бірден кірісіп кетпей, роман-эпопеяның жазушы шығармашылығындағы, қазақ әдебиетіндегі мәні мен маңызы туралы тебіреніске толы толымды ойлар айтып, алыстан ойқастап барып, бірте-бірте зерттеу нысанына қарай жақындай түседі. “Туған халқына мәңгілік мұра болғандай ғасырлық туынды сыйлау тек қадау-қадау ұлылардың үлесіне ғана тиген. Солардың бірі – Мұхтар Әуезов” [З.Қабдолов. Арна, 1988, 74-бет] – деп, бір қайырып тастайды. “Абай жолы” – Әуезовтің бас кітабы... “Абай жолы” романдарына қарай келеді. Тек М.Әуезовтің ғана емес, бүкіл қазақ әдебиетінің мақтанышына арналған роман-эпопеяны қасиет тұтып, көркемдік қуатымен бірте-бірте елти бастаған, талдауға бірден кірісе алмай, оның қай жағынан бастарын ойланып, толғанып тұрған Зекеңді көргендей бола-

мыз. Мұнда да өзінің оңтайына оңай келетін сауал-жауап тәсілін қолданып, “осындай орасан биік бағаға “Абай жолы” қандай қасиеттерімен жетті?” – дегенге жауап беруге кірісіп кетеді. Алдымен ұлттық әдебиетімізде бұрын-соңды болмаған роман-эпопеяның есігін тақырыбы жағынан ашып, шығарманың көз тартар көркемдік әлемінің ішіне “кіреді”...

Автор “Абай жолының” қазақ әдебиетіндегі роман-эпопея болуымен бірге онда қазақ халқы тарихының тұтас бір дәуірінің шынайы көрініс тапқанын қадап айтады: “...Мұхтар Әуезов өзінің төрт том “Абай жолы” арқылы бүкіл дүние жүзіне, қала берді – өз отандастарына, керек десеңіз, тіпті қазақ халқының ұлылығын – оның өткен өмірін, тарихын, тарихының түбірлі кезеңдерін, қазақ мінезі қалыптасқан трагикалық хәм творчестволық дәуірлерді ғажайып көркемдік күшпен жарқыратып берді. “Абай жолында” Ұлы октябрьге дейінгі қазақтардың тұрмысы, әдет-ғұрпы ғана емес, күллі ұлттық рухы сайрап білініп тұр. ...Әуезовті оқымай қазақты білдім деу қиын [З.Қабдолов. Арна,1988, 76-бет].

“Абай жолының”сюжеті мен композициялық құрылымынан суреткерлік шеберлектің хас үлгісін көреді. Романдарда “...адам образдарын жасауға қызмет етпейтін бір де бір деталь, штрих, керек десеңіз, бірде бір сызық жоқ.Бәрі де мінездеу мен мүсіндеу, жинақтау мен даралау міндеттерін атқарып тұр. Әр характердің жасалу тарихы бар. Әр образ тип дәрежесіне дейін көтерілген” [З.Қабдолов. Арна,1988] – дей келіп, Абай, Құнанбай, Дәркембай, Базарлы және де әйелдер бейнесінің жасалу жолдарына үніледі. Әсіресе, бас кейіпкер Абайға кеңірек тоқталып, оның асқан суреткерлікпен сомдалған “Эпопеяның жаны мен жүрегі”, “Кең құлашты, мол танысты эпикалық образ”, “Абай образы Әуезов талантының осы құдіретіне кепіл” екендігін шеберлік тұрғысынан дәлелдей түседі.

Зерттеушіні Құнанбай бейнесі қызықтырады. “Кері кеткен керзаманның жанкешті жақтаушысы, рулық – феодалдық жүйенің бір тінін үзгісі,бір өрімін ыдыратқысы келмейтін шынжырлы шонжар-жақсыныңжауы, күні өткен, тозығы жеткен көненің жамап-жасқаушысы” деп тұрғанымен де ол хақында “Құнанбай-азулы ғана емес, ақылды; шоқпар мен сойылдың ғана емес, әріден толғайтын ойдың адамы. Көзі дара болғанмен, көкірегі сара-көреген; ашуы мен қайратын қатар ұстайтын, қаталдығының арғы жағында қайсарлығы жатқан қасарма, сұғын қадағанда сілетпей тынбайтын қазымыр, қырыс кісі. Арыстанның айбаты да, жолбарыстың жүрегі де бір өзінде; жыртқыштығы да сондай; бүргені құтылмайды, құтылса мынаның тырнағы сонымен бірге кетеді. Мұнысы да қайтпас қайсарлыққа саяды. Осыған енді амалы мен айласықосылғанда Құнанбайдың қулығы мен сұмдығына, сұңғыла зымияндығына найза бойламай шығады. Мұнысы – ақылдан туған тәсіл. Құнанбай алыс-жұлысқа, арпалысқа ғана емес, сөзге де жүйрік, шешен; тілі өткір, тиген жерін теліп түседі. Осылардың бәрі Құнанбайдың өз ортасынан биік, оқшау тұрған жоталы тұлға екенін көрсетеді және оның осындай өзгеше бөлек бітімін өз ортасы да әбден мойындап болған” [З.Қабдолов. Арна,1988, 87-бет] – дегендей, қызықты байқаулар жасай алған. Сол кездегі социалистік реализмге негізделген әдебиеттану ғылымындағы адамдарды жағымды, жағымсыз бейнелерге бөліп қарастыратын дәстүрге қарамастан, пендешілігінен азаматтық болмыс биік тұрған Құнанбайды көре білуі ғалымның әдеби таным білігінің жоғары екендігін байқатса керек. Роман-эпопеяда көрініс тапқан дәуірдің қаталдығын, күрделілігін “Бұл – адам адамға дос емес, қасқыр болған Құнанбай заманының заңы” [З.Қабдолов. Арна,1988,88-бет] – деп түсіндіреді. Өз дәуірінің сөзін сөйлеп, ісін істеп, заманына орай өмір сүрген Құнанбайды “өйтпеді, бүйтпеді” деп кінәлаудың өзі де орынсыз.

“Әйел – ана ма, жар – жұбай ма, бұл бойжеткен бе...Әйтеуір қияпаты бөлек қазақ қызының мінез-құлқын, іс-әрекетін, сыр-сезімін, қимыл-қылығын дәл, терең, нәзік суреттеуге келгенде, шіркін, шебер алдына жан салмайды...Сонда әр кейіпкер – тип; әркімнің қашанғы таныс-бейтанысы боп шығады. Сонда бар ожданы тап-таза иманнан құйылғандай мейірім – шафхатқа толы Зере – әжелердің үлгісі; салқын қанды, сарабалсабырлы ақыл иесі Ұлжан – аналардың үлгісі, “сылдыраған шолпысы әлдеқандай былдырлаған тілмен” бар сыры мен назын Абайға ғана құпия баян ететін “ақ еті аққан таңдай аппақ” ару Тоғжан – алыстан арайлайтын қол жетпес арман секілді махаббат таңының үлгісі; әні сәніне, сәні әніне астасқан

асыл, аяулы Әйгерім – жас жігіттің нақсүйер сұлу жарының үлгісі...”[З.Қабдолов. Арна, 1988,91-бет] – деген жолдардан “Абай жолындағы әйелдер бейнесінің тұтас бір галереясы жасалғандығын айтуы да дәл.

Роман-эпопеяның көркемдік ерекшеліктері дегенде, ұзақсонар әңгімелеп жаппай, бір ғана табиғат көріністерін берудің өзінен-ақ шын шеберліктің шыңын көреді. Пейзаждың жазушы стилін, адам бейнесін жасаудағы сырын ашады. М.Әуезовтің шығармасындағы адам мен табиғат арасындағы тылсым тұтастықты мөлдіретіп, сол күйінде бейнелеп салған суреткерлік шеберлікке таң қалады:

“Алдымен, бұл неткен бай табиғат! Кітаптың әр бетінде әр түрлі тіршілік дүниесі бар. Мұнда қазақ даласының хош иісті гүлі, қызыл шымқай қызғалдағы, қошқыл – кермек жусаны, сида-бұта шиі, домаланған қаңбағы, шиыр шалғыны, кербез тауы, көк тіреген шыңы, түпсіз тұңғиық құзы, күлкішіл өзені, ақ айдын көлі, жасыл майса көгалы, торғын аспаны, шудаланған бұлты, сіркереген жаңбыры, ақ ұлпа қары, асау бораны, ерке желі, тентек құйыны, шымыр сазы, шымшығыш ызғырығы, сұлаған бел-белесі, ойшыл орманы, тынысты тоғай, ақ ару айы, жымыңы көп жұлдызы, мөлдір шығы, тұнжыр тұманы, алдамшы сағымы... – күндіз, түні, қысы, жазы, күзі, көктемі... – бәрі, бәрі бар.

Осының бәрі жан тебіренер ғажап, мың құбылған түрі бар, сан иірім сыры бар – тұтас бір образ, адам мекені, халық мекені – дала образы!” [З.Қабдолов. Арна,1988, 92-бет]. Әуезовтің жазушылық шеберлігі жайлы айтпақ болған ғалым Мұхтар салған қоңыр әнге ыңылдай қосылып, оның соңынан қалай еріп кеткенін өзі де байқамай қалғандай...

З.Қабдолов “Абай жолының” төрт түрлі жетістігін атап тұрып көрсетеді. Олар: “Әуезов құрғақ, сылдыр сөйлем құрмайды, ең әуелі өзі тебірене толқып алады да, сол тілсіз сезім тілімен сөйлейді”, “алдымен Әуезовтің өзі анық ақын; тұтанбай, ұшқындамай, лапылдамай, өртенбей жаза алмайтын нәзік дірілді сыршыл ақын”; Әуезов – суретші, нағыз художник – қағазды, кітап парақтарын аспанға, жерге, құбылысқа, дүние-тіршілікке айналдырып жіберетін шебер”; “Әуезов – терең психолог, оқырманның жан-дүниесін сілкіп –сілкіп жіберетін күш!» [З.Қабдолов. Арна,1988, 93-бет]. Ол роман-эпопеяның осындай қадір-қасиеттерін санамалай көрсетіп, өз ойларын “Абай жолын” оқыған адам өмірдің өнерге айналған академиясын өткендей болады” З.Қабдолов. Арна,1988, 94-бет] – деген жолдармен түйіндеген. Әдеттегідей қорытынды пікірмен аяқталмай, оқырман ойы ары қарай жалғаса берсін деп жолға салып жібергендей, тосыннан аяқталуы шеберліктің шырайын байқатса керек.

Сол сияқты З.Қабдоловтың әдеби сын, зерттеу мақалаларын оқығанда да көркем шығарма оқығандай тұщыным аласыз. Сыншы Зейнолланың әрбір мақаласы көркем әдебиет тақырыбына жазылған қысқа әңгімедей әсер етеді. Ол өзінің сыншылық қызметінде әдеби сынға әдебиеттің бір саласы деп қарап, сондықтан да оған сөз өнерінің әдіс- тәсілдерін кеңінен қолданып отырған. Бұған мысалдарды көптеп келтіруге болады. Мысалы, ол М.Әуезовтің шеберлігі жайлы төмендегіше төгіліп- төгіліп кетеді:

"Бұл шебер мелшиген қара тасқа тіл бітіріп, сөйлетіп, ән салғызады. Жел сызғырған бір түп қуқыл шиге, немесе селдір қияққа шежіре шерткізіп, ертеқайтқызып қояды. Суды сылқ- сылқ күлдіреді, кейде ызаға булықтырып, бұлқынтып, байлап тастайды. Тауы сыздап, тұнжырап, ызғар шашады. Кейде қаңқ-қаңқ етіп, сізге наз айтады. Аспаны мен жерінде не ғажап сыр бар. Айының оң қылығының бірін алып қараңызшы: сізбен жасырынбақ ойнап, бірде бетін баса қап, бірде көзін сығырайтып, күле қарап, құлдырап болады; енді бірде аппақ адал пейілімен, бар ықыласымен ғашықтар жүрегінің лүпіліне куә болады" (З.Қабдолов. Жебе, А.,1977, 188- бет). Бұл жолдар М.Әуезовтің шығармаларын талдау емес, сол "Абай жолы" романынан алынған үзіндідей ұғынылады. Бұл жерде біз Мұхтардай ұлы жазушының әсемдік әлемінің ішіне кіріп, тау- тасы, өзен- суы бар жусанды далада көкірек кере дем алып, оны бар болмысымен сезініп, көңіл көзімен көріп жүрген сыршыл сыншыны көреміз.

4. Қорытынды.

З.Қабдолов әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелерін ғылыми тұрғыдан зерттеп, қазақ әдебиеттану ғылымына терең де, жан-жақты, әрі тың, әрі құнды, мәңгі мәнін жоймайтын зерделі зерттеулер әкелді.

З.Қабдолов – ұлттық мәдениет пен әдебиеттің дамуына орасан зор еңбек сіңіріп, ғылыми шығармашылықпен аса жауапкершілікпен айналысқан, ғылымға шексіз берілген аса көрнекті ғалым. Қазақ әдебиеті мәселелеріне көп араласқан, жалпы әдебиеттің жан-жақты білгірі З.Қабдоловтың табысқа толы ғұмырын бір жұмыс көлемінде толық ашу оңай емес, ол келешектің үлесі мен міндеті.

М.Қаратаев ғалым туралы: "Зейнолла Қабдоловтың жазушылық, ғалымдық, ұстаздық қабілеттері қатар, қабат жалғаса дамып келеді. Ол – көркемсөз шебері болумен қоса, оның зерттеушісі, сыншысы, сол көркемсөз құбылыстарының және оқытушысы. Бір жағынан әңгіме, повесть, роман жазып, екінші жағынан, әңгіме жанры жөнінде дербес монография ("Жанр сыры") мен бүкіл әдебиет теориясының ("Сөз өнері") арнайы оқулығын жазып шығуы, үшіншіден, осы жайында және әдебиет тарихынан университетте дәріс оқуы З.Қабдоловтың тұлғасы мен тұрпатын ерекше танытса керек" – деген пікір бірдірген екен.

«Қабдолов еңбектері туралы айтқанда оның әдеби көркем шығармалары мен әдеби зерттеу еңбектерінің арасында үзілді-кесілді жеке қоюға болмайтындағын ескеруіміз керек. Көркем шығармалары ғылыми еңбектерге, ғылыми еңбектері, зерттеу-сын жазбалары көркем шығармаларға бергісіз, тартымды әрі тез оқылады, ұтымды әрі ұғымды қабылданады», - дейді ғалымның жазушылық шеберлігі турасындағы еңбегінде Р.Мүтәлиева. Р.Мүтәлиева (1997)

Тағылымды туындыларының да, зерделі еңбектерінің де ерекшелігі мол, әдебиет пен ғылымда ойып орын алған, өзі айтқан «ардың ісіне» асқан жауапкершілікпен, бар өмірін арнап қызмет еткен З.Қабдоловтың әдебиеттану саласындағы мол мұрасы әлі де зерделеуді, зерттеп, тануды қажет етеді. Ал бұл қиын да күрделі іс – болашақтың еншісі.

З.Қабдоловты ғалым ретінде негізінен бүгінгі дәуір әдебиетінің жай-күйі, көркемдік мәселелері көбірек қызықтырады. Ол өткен дәуірдегі Абайға барғанда, оның ақындық құдіреті алдында бас иіп, өлеңдерін назым сөздің өлмес эталоны ретінде кейінгі ақындарға үлгі етіп, ұсынады. М.Әуезов туралы тебіренгенде Абайдың әдеби дәстүрін жалғастырушы ұлы жазушыны көреді. Өз заманының әдебиетін сөз еткенде, ол сөз өнерінің өлшемі ретінде осы екі ұлыға дүркін-дүркін оралып соғып, олардың өлмес туындыларын көркемдіктің өлшемі, таразысы етіп алып отырады.

Әдебиеттер тізімі

Мүтәлиева Р. Зейнолла Қабдоловтың жазушылық шеберлігі. – Алматы: Өлке, 1997 -124 б.

Қабдолов З. Көзқарас. – Алматы: Рауан, 1996. – 256 б.

Қабдолов З. Арна. – Алматы, 1996.

Қабдолов З.М.Әуезов. – Алматы, 1997.

Қабдолов З. Жебе. – Алматы, 1977. – 188 б.

Қабдолов З. Шығармалары. Ғылыми зерттеулер. Талдаулар мен толғаулар. Т.5 — Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2013. – 328 б.

Қабдолов З. Шығармалары. Т.4: Үш алып. Төрт арыс. Ғылыми зерттеулер. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2013. – 320 б.